MIKIEL ANTON VASSALLI

(*Jorbot mal-Għadd ta' Marzu paġ. 19)*

Kif fissirna, l-ewwel Grammatka Maltija (1791) ta' Vassalli hija mqassma fi tlitt kotba jew taqsimiet. Fl-Ewwel Taqsima hemm mogħtijin ir-reguli tal-kitba maltija li kienu mfissrin fil-qosor bil-Malti fl-ewwel xogħol ta' Vassalli fuq l-alfabet malti li semmejna hawn qabel, kif ukoll fl-aħħar biċċa ta' din il-Grammatka stess bħala Taħriġ tar-reguli fuq il-Kitba Maltija (*Praxis*).

It-Tieni Taqsima titħaddet fuq il-Bċejjeċ tad-Diskors, jew kif il-lum imsejħin mill-grammatiċi, *Morfoloġija*, li huma n-Nom u Aġġettiv; l-Artiklu, il-Għadd, il-Pronomi, il-Verb u Partiċelli.

In-Nom hu mqassam skond il-għamla u x-xorta. Man-Nom jidħol l-Aġġettiv. Ix-xorta tan-Nomi titqassam *f'ewlenija* u fi *mnissla*; taħt dawn ta' l-aħħar hemm biċċa mnisslin min-Nom u oħrajn mill-Verb. Fin-Nom jingħataw tagħrifiet u reguli fuq il-Ġens Imżewweġ u fuq il-Għadd Miksur, u għamliet tiegħu, minn Vassalli msejħin *Plurali Irregulari*; bini ta' Nomi u taħt din ir-ras: il-Mimmati, l-Aġenti, il Komparativ u Superlativ, id-Diminuttiv jew ismijiet taċ-ċokon, id-Deklinazzjonijiet tan-Nom; Isem il-Għadd jew Numerali; il-Pronomi, personali, relativi. mehmużin. Il-Verb hu mqassam f'Ewlieni, imsejjaħ *Radikali* u Mnissel, imsejjaħ *Miżjud*. It-taqsim tal-Verb Ewlieni jimxi fuq il-vokalizzazzjoni tal-Preteritu, Futur u Imperativ u għalhekk il-Verb jinferaq f'Disat Irjus u dawn imbagħad f'Fergħat.

Din il-vokalizzazzjoni, kif ifiehem Vassalli, hija dik li aktarx tinsama' l-għaliex tiġi li titbiddel f'xi djaletti ta' Malta u Għawdex. Għal kull waħda minn dawn l-Irjus u Fergħat tingħata l-Konjugazzjoni ta' kull għamla ta' Verb bħala *mudell*.

Naraw li fit-taqsim ta' dawn il-Verbi, Vassalli ma għażilx dawk li huma Sħaħ minn dawk li huma Dgħajfin, Neqsin, eċċ. u lanqas dawk li huma Torox u Moħfijin. Ma' dawn il-Verbi Ewlenin daħħal it-Trilitteri b'vokali twila bejn it-tieni u t-tielet konsonanti li fil-grammatki tal-lum, fuq dik tal-Għarbi, huma magħdudin ma' l-Imnisslin. Il-għamla tal-Verb Imnissel imqassma f'disa' forom. Dawna jaqblu ma' oħrajn miġjubin fi grammatiki oħra tal-lum. Taħt il-Verbi *Anomali*, *Difettivi* (neqsin) hemm imsemmijin il-verb *kiel*, *mar*, *ħa qal*, *af*, *naf* illi fil-Konjugazzjoni tagħhom ma jimxux ma' dik ta' verbi oħra. Il-Verb jagħlaq b'xi Tempi Sekondarji tal-Verb imsejħin *Aċċidenti Impropriji tal-Verbi*, u modi li

jitfissru wkoll bil-għajnuna ta' partiċelli, u bit-Tifsira tal-Verbi. Il-Partiċelli li bihom tagħlaq il-morfoloġija huma mqassmin fi tnejn, f'*magħqudin* u f'*magħżulin*.

Is-Sintassi hija l-iċken taqsima tal-Ktieb u titħaddet fuq il-bini u rabta ta' Nom ma' ieħor, ta' Verb ma' Verb ieħor u ta' Verbi ma' Nomi u ta' dawn ma' Verbi, bini u rabta ta' Pronom ma' bċejjeċ oħra: nom, verb jew partiċelli. Fl-aħħarnett il-Grammatka tagħlaq b'xi tagħlim u tifsir fuq frażijiet maltin mibnijin fuq partiċelli u verbi ma' pronomi.

Sentejn wara, kif fissirna qabel, kien ħareġ ktejjeb fejn jagħti t-tifsira tat-tliet epigrafi ta' oqbra b'karattru kufiku. "Tria Monumenta Lapidea Sepulcralia Kufico-Arabico-Sicula etc." Dawn it-tliet epigrafi minquxin bil-Kufiku, ħażżhom bin-Neskhi u fissirhom bil-Latin.

L-ewwel tnejn jibdew bis-sejħa ta' "*B'ism Allah el-raħman el-raħim*, eċċ." L-ewwel lapida tissokta tgħid. "Lil Alla biss imissu l-Għerf u l-Ħolqien; fuq il-ħlejjaq tiegħu, hemm miktub li għandhom imutu; u fil-profeta tiegħu, illi Alla jagħtih ir-risq u jżommu ħaj, il-Perfezzjoni u l-Ħakma. Dan hu l-qabar tal-qaddej t'Alla Ruhman, Alla jqaddislu ruħu. Miet is-Sibt, (f'ta' Vassalli "*feria secunda*") it-18 taxxahar ta' *ġumadi*, it-tieni tas-sena 531 (13 ta' Marzu, 1137) fil-waqt li ta xhieda li ma hemmx Alla ieħor ħlief Alla: u li Mawmettu huwa qaddej u rasul Alla".

It-tielet u r-raba' vers, kif imfissrin bil-Latin minn Vassalli, jissoktaw igħidu "mibgħut minn Alla biex imexxi u juri l-verità tad-Din sabiex dan isaltan fuq kull Din ieħor, b'inkejja ta' dawk li jqimu ħafna allat (politeisti), illi l-Ġenna hija vera u li n-nar ta' l-Infern hu veru, u li l-ħajja ta' dejjem hija vera u li s-siegħa tal-Qawmien tasal bla dubju u li Alla jqajjem (il-mejtin) lilhom mill-oqbra. Alla jkollu ħniena minn min jaqra (din l-iskrizzjoni) u jitlob ħniena għaliha, għall-ġenituri tagħha u għall-misilmin kollha."

Fuq dawn l-epigrafi jitkellem Michele Amari fil-Ġabra ta' Iskrizzjonijet Għarbin ta' Sqallija (*Le Epigrafi Arabiche di Sicilia* eċċ. Parte Seconda. Palermo, 1879. pp. 76, 33 u 65) u wara li jagħti traskrizzjoni bin-Neski ifissirhom skond il-fehma tiegħu. It-tifsira li tajna ta' l-ewwel iskrizzjoni hija fuq dik ta' Vassalli u Amari li f'xi ħwejjeġ ma jaqblux ma' xulxin. Il-lapida qiegħda fil-Mużew Nazzjonali ta' Palermu. L-Amari jsemmi li l-"Professur M. A. Vassallo ittraskriveiha u qalibha bil-Latin fil-Ktejjeb li ħareġ f'Ruma fl-1793. Hekk ukoll għamel Tychsen f'ittra li tinsab qalb il-manoskritti tal-Bibljoteka Komunali ta' Palermu."

L-Amari hu bejn ħaltejn jekk l-isem fit-tieni paragrafu għandux jinqara *rumhaya* flok *Ruhman* kif mogħti minn Vassalli. It-traduzzjoni ta' l-Amari ma taqbelx ukoll ma' dik ta' Vassalli f'xi sitt kelmiet ta' l-ewwel paragrafu u fosthom il-ġurnata tal-mewt tal-midfun ; fl-Amari: "is-Sibt, tat-18 tax-xahar ta' *ġumadi*"; f'dik ta' Vassalli: "*feria secunda die decima octava mensis Giomadi* etċ." Fil-bqija jaqblu t-tnejn. Tychsen, skond l-Amari, fehem u qara ħażin xi kliem tat-tieni vers.

L-iskrizzjoni tat-tieni lapida tibda, bħalma għedna, bis-sejħa ta' "B'ism Allah, eċċ.". Il-bqija tal-paragrafu, skond ma jfisser Vassalli fin-noti tat-traduzzjoni li għamel bil-latin, hu meħud minn fuq is-Sura III. X. 182 tal-Quran. L-Amari (*Epigrafi Arabiche*. 1879. paġ. 33) igħid illi dik l-iskrizzjoni għandha titqies bħala ħaġa li qatt ma ġiet stampata qabel, il-għaliex qatt ma ħareġ disinn tagħha u, kif jaħseb, *ftit wisq huma dawk in-nies li jafu bit-traskrizzjoni tagħha b'ittri għarbin komuni, li kien ħareġ stampata bi traduzzjoni latina is-Sur Michele Antonio Vassallo ta' Malta, fi ktejjeb ta' 8 paġni, Ruma 1793, minn għand Antonio Fulgoni, fejn jingħad illi din il-lapida, u tnejn oħra, kienu nsabu f'Settembru tal-1792 fid-dar ta' Antonino Bagnasco ta' Palermo u meħudin fil-Bibljoteka Komunali li dik il-ħabta kienet tissejjaħ tas-Senat.* L-Amari jgħid li dik il-lapida issa qiegħda fil-Mużew Nazzjonali, xi żmien ilu fl-Università ta' l-Istudji. Il-lapida maqsuma fi tnejn u fiha hemm nieqsa biċċa miksura u għalhekk it-traduzzjoni ta' l-ewwel paragrafu mogħtija minn Amari nieqsa mill-biċċa l-kbira ta' kliem.

It-traduzzjoni latina tat-tieni paragrafu mogħtija minn Vassalli hija din: "Hoc est Sepulcrum Aabd-yr-Rahman yl Mekkia Abu-yd-Daher Ibn-Aabd-ir-Rahman Ybn Aabd-Allah filii Isidorii clarissimi. Obiit die undecima mensis Moharram anno septimo et sexagesimo, et quadringentesimo (scilicet anno Aegirae CCCCLXVII) dum ipse testabatur: non esse Deum nisi Deus"; fil-waqt li l-Amari dan il-paragrafu jfissru hekk : "Questo è il sepolcro di "*abd'arrahman* soprannominato '*Abû 'attâhir*, figlio di '*abd 'arrahman 'ibn 'abd 'allah* del *Qayrawan* il-quale è morto la domenica, dieci del mese di *muharraram* dell'anno quattrocento sessantasette (5 settembre 1074) facendo testimonianza che non v'ha altra divinità se non che Iddio."

Kif naraw illi bejn it-traduzzjoni ta' Vassalli u bejn dik ta' l-Amari hemm xi tibjin ta' kliem. Fosthom 'yl mekkia' flok l-'imlaqqam' (*soprannominato*) bil-Għarbi '*al mukennâ*;

"Zidur el-'Ażiż" (Isidori Clarissimi) flok "Zaydun 'al qarawi" jew Żaydun tal-Qarwan·u xi kelma oħra (1).

L-Amari qal li Vassalli ma satax jaqra tajjeb xi kliem li ma jaqblux ma' dawk li fisser hu, il-għaliex, għalkemm kien jaf xi ftit bil-lsien Għarbi, dana kien nieqes mir-reqqa ta' xi tagħlim. Iżda, kif nuru iżjed il-quddiem, it-tifsir ta' xi kliem f'iskrizzjonijiet Kufiċi bħal dawn mhux dejjem taqbel fost dawk li huma saħansitra magħrufin bħala l-aqwa għorrief fil-lsien Għarbi.

It-tielet iskrizzjoni jfissirha wkoll l-Amari (*Epigrafi Arabiche*: 1879 paġ. 65). Hu jgħid li din il-lapida tinsab fil-Mużew Nazzjonali ta' Palermu. It-test Għarbi, bi traduzzjoni tagħha bil-latin, ippublikahom, mingħajr tifsira u disinn tal-monument, Mikiel Anton Vassallo, fil-ktejjeb li kien diġà semma fin-numru VII. "Il-Professur Malti, jissokta jgħid hu, qara tajjeb l-ewwel formula (jiġifieri l-ewwel kelmiet tas-soltu u l-versi tal-Quran), iżda, wara li għadda n-nofs tat-tielet vers, tbixkel fil-kelma li jiena fissirt bil-kelma "faraġ" u li hu fisser bi żball bil- kelma "virtù", barra milli ma għarafx fir-raba' vers il-kelmiet "is-Sibt" u "għaxra", u kagħbar ukoll l-isem billi nsibu qrah u fissru bl-isem ta': *Abu... Holu il-Kemmad.* Amari jissokta jgħid kif Tychsen, li kien ittraskriva u qaleb bil-latin din l-iskrizzjoni fisser ħażin xi kelmiet.

Biex nagħtu xi ħjiel sewwa ta' dan it-tibjin li hemm fit-traduzzjonijiet ta' Vassalli u ta' l-Amari f'din l-iskrizzjoni, inġibu hawnhekk it-traduzzjoni tal-wieħed u l-ieħor. Ta' Vassalli, li hija bil-Latin tgħid : "Admodum misericordis. Propitius sit Deus Prophetae Mohamedi, et familiae ejus, asseclis ejus, eosque conservet multum. Omnis anima gustabit.............. mercedem vestram die resurrectionis. Et qui remotus fuerit ab igne, et introductus fuerit in Paradisum, jam salvus erit. Quid est enim vita hujus mundi...... vanitatis, Deo conveniunt Potentia, Aeternitas et creaturis ejus prescriptus est interitus, et in Legato Dei Prophetiae *virtus* et Dominatio.

Hoc est sepulcrum *Abu...... Holu il-Kemmad* : qui obiit die tertia ad primum noctem primi mensis ex anno septimo decimo et quinquagesimo (i. e. Aegirae DXVII) Misereatur Deus"...

It-tifsira ta' l-Amari mogħtija bit-taljan (*L'Epigrifi Ar: di Sicilia* p. 67) hija din :—

(1) *Ab' el rahman 'ibn 'abd allah 'ibn Żaydûn al Qarawi* ecc. Skond it-traskrizzjoni ta' l-Amari bin-Neskhi.

(1) Nel nome del Dio pietoso e benigno. Benedica Iddio al profeta Maometto ed alla sua stripe e lor dia pace. Ogni anima dovrà assaporare.........

(2) ...i vostri giuderdoni, che il dì della risurrezione (allora) chi sarà tratto lungi dal fuoco e introdotto in paradiso, ei fia salvo. La vita di quaggiù......

(3) inganno. A Dio (solo appartiene) la possanza e la durata. Delle sue creature scritto è che elle periscano (di che abbiamo esempio (insieme) e conforto nel suo profeta. Questa è la tomba di *ajûb* (Ġobb) *figlio di*...... di *Muħallaf*, il gualchieraio il quale mori di sabato nella prima decade di ragħab dell'anno cinquecendiciasette (125 agosto a 3 settembre 1123). Che abbia misericordia di lui Iddio."

Fejn hemm il-vojt immarkat bin-niktiet ifisser illi jonqsu l-kliem fil-lapida stess li f'xi bċejjeċ hija miksura.

Għalkemm id-divrenzi fit-traduzzjonijiet jistgħu jiru f'wieħed jew ieħor nuqqas ta' għerf biżżejjed fil-kitba għarbija u lsien tagħha, nistgħu ngħidu, iżda, illi fi traduzzjonijiet bħal hawn, li għalihom trid sengħa barranija ta' qari u tagħlim klassiku tal-Għarbi, għaż-żminijiet li fihom għex Vassalli, ħadd ma jista' jgħid li kien għaref biżżejjed. Fil-qari tal-karatteru kufiku għarbi, sa ftit żmien ilu, kien hemm fost l-aqwa Arabisti min imieri lil xulxin, aħseb u ara fl-1793 meta tarġa' Vassalli kien żagħżugħ ta' 29 sena, u, għalkemm dak iż-żmien sata' kien qiegħed igħallem l-Għarbi jew jitħarreġ fih, fl-Istitut tal-*Propaganda Fide*, kien għadu ma għaddiex żmien biżżejjed biex bit-taħriġ tat-tagħlim tal-Għarbi Klassiku kien jista' dlonk jagħti bir-reqqa kollha t-tifsira ta' skrizzjonijiet bħal dawn.

L-iskrizzjoni ta' Majmuna, li l-lum tinsab fil-Mnżew tal-Belt, kif jistqarr Amari stess, hija l-iktar waħda li fuqha, l-għorrief tal-lsien Għarbi taw tifsiriet li ma jaqblux ma xulxin. L-istess Assemanno, Professur tal-Għarbi u Kaldajk fil-Kulleġġ tal-*Propaganda Fide*, fi żmien Vassalli, ma kien ta ebda tifsira ta' din l-iskrizzjoni. Warajh ta xi tifsira wisq ċkejkna Camillo Falconet. Wara sebgħin sena li kien ilhom igħarblu, bla ma jgħarblu sewwa, fuq l-iskrizzjoni "Ta' Majmuma", l-Amari sewwa t-traduzzjonijiet kollha li kienu saru u raġa' ta, biex ngħid hekk, traduzzjoni ġdida li meta tqabbilha ma' dik li saret dan l-aħħar mill-Patri Kabuċċin Gabriel Maria d'Aleppo, issib li fiha hemm xi kliem li ma jaqbel b'xejn.

Meta Vassalli ħareġ it-traduzzjoni ta' dawn it-tliet epigrafi, fi Sqallija ma kienx hemm ħlief il-Kanonku Rużar DeGregorio li b'xi mod kien jifhem fil-lsien Għarbi u fit-traskrizzjoni tal-karattru kufiku. Kull traduzzjoni bħal din kienet issir bil-għajnuna ta' nies barranin, fosthom ta' O.G. Tychsen, Professur tal-Għarbi f'Rostock, u ta' Simon Assemanno, ta' Ruma.

L-abbati Fra Giuseppe Vella (1) ta' l-Ordni Gerosolimitan, imsemmi għat-traduzzjoni ta' xi manuskritti Għarbin, kien ilu f'Palermu mill-1780, meta kien mar hemmhekk mingħajr sold f'butu. Bil-għajnuna ta' l-Arċisqof Airoldi, wara xi snin dehret stampata traduzzjoni tal-*Kodici Diplomatiku ta' Sqallija* bl-istorja ta' Sqallija fi żmien il-Għarab, magħmula minn Vella; wara imbagħad traduzzjoni tal-Kodiċi ta' żminijiet in-Normanni; imbagħad dik tal-Kotba ta' Livju bil-Għarbi.

A. C.

(Jissokta)